

Στέλιος Βιρβιδάκης

ΣΧΟΛΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΟΝΔΥΛΗ

«There are more things in heaven
and earth, Horatio, than are dreamt of
in your philosophy»

Hamlet

ΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΚΑΝΕΙΣ να νοήσει την καλλιέργεια της φιλοσοφικής σκέψης χωρίς το κέντρισμα σκεπτικιστικών προκλήσεων. Όταν μάλιστα οι σκεπτικιστικές προκλήσεις διακρίνονται από την ποιότητα του στοχασμού του Παναγιώτη Κονδύλη στο έργο του *Ισχύς και Απόφαση*, οποιοσδήποτε ενδιαφέρεται για τη στήριξη σημαντικών, λιγότερο ή περισσότερο παραδοσιακών, θέσεων νοιώθει επιτακτική την ανάγκη της αναμέτρησης μαζί τους. Στην εργασία που ακολουθεί θα προσπαθήσω να αναπτύξω την ερμηνεία μου της βασικής θεώρησης αυτού του έργου και να εκφράσω μια σειρά από κριτικές ενστάσεις. Καταθέτω αυτή την ερμηνεία και τις σχετικές ενστάσεις με την επιφύλαξη ότι είναι ενδεχόμενο να μου διαφεύγουν κάποιες ουσιώδεις προϋποθέσεις και προκείμενες των συλλογισμών που επιθυμώ να εξετάσω. Η παντελής απουσία παραπομπών, παρά τις ρητές αναφορές σε ορισμένα ιστορικά παραδείγματα, ο συνοπτικός χαρακτήρας και η πυκνότητα της διατύπωσης των επιχειρημάτων και οι ιδιαίτερες μεθοδολογικές καταβολές και αφετηρίες των προτεινόμενων υποθέσεων καθιστούν αρκετά δυσχερή τον ακριβή προσδιορισμό του περιεχομένου τους. Πιστεύω πάντως ότι η γενική τοποθέτηση που εκφράζουν γίνεται κατανοητή στα κύρια σημεία της ως πρωτότυπη σύνθεση παλαιότερων και σύγχρονων αμφισβητήσεων της όλης αξιολογικής διάστασης της ανθρωπίνης σκέψης.

Είναι πράγματι δυνατό να εντάξει κανείς το κείμενο του Κονδύλη σε μια χορεία πρόσφατων επιθέσεων κατά της (νεότερης κυρίως) ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας, αλλά και να αναγνωρίσει την έμπνευσή του από μια κλασική πολεμική κατά κάθε απόπειρας θεμελίωσης ή νομιμοποίησης κανονιστικών εννοιών. Στοιχεία από τη σκέψη του Hobbes, του Hegel, του Nietzsche, του Freud, του Schmitt, του Foucault ενσωματώνονται και αξιοποιούνται σιωπηρά στη συγκρότηση της «περιγραφικής θεωρίας της απόφασης» (ΠΘΑ). Οπωσδήποτε, οι σημαντικές διαφοροποιήσεις της θεωρίας του από τις θέσεις προγενέστερων φιλοσόφων και στοχαστών μπορούν εύκολα να εντοπιστούν και διαπιστώνονται και από την ιστορική παρουσίαση συλλήψεων της έννοιας της ισχύος σε άλλες εργασίες του.¹ Ταυτόχρονα, ο ενήμερος αναγνώστης παρακολουθεί με ενδιαφέρον αναλογίες με τεχνικές επεξεργασίες σκεπτικιστικών αντιλήψεων προερχόμενες από το χώρο της σύγχρονης αναλυτικής φιλοσοφίας, όπως αυτές που αναπτύσσονται σε έργα των J. L. Mackie, A. MacIntyre, B. Williams.²

ΟΠΩΣ ΕΞΗΓΕΙΤΑΙ ΣΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ, η ΠΘΑ προβάλλει σε αντιπαράθεση με τη «στρατευμένη» ομολογή της, η έκφραση της οποίας αποδίδεται κυρίως στην υπαρξιστική φιλοσοφία, αλλά και με όλες τις γνωστές παραλλαγές τοποθετήσεων των αντιπάλων αυτής της υποκειμενιστικής κανονιστικής θεωρίας που αναζητούν αντικειμενικές αξιολογικές ή δεοντολογικές αλήθειες. Το ερώτημα που τίθεται αμέσως, και που δεν θα πάψει να μας απασχολεί σε όλη την έκταση της ανάλυσής μας, αφορά το status της ίδιας της ΠΘΑ: Πρόκειται για μια αφηρημένη φιλοσοφική προσέγγιση ή για επιστημονική θεωρία; Ο συγγραφέας κάνει λόγο για «αυστηρή επιστημολογική αρχή αξιολογικής ελευθερίας» (σ. 17), για «επιστημονική ανασυγκρότηση του δρόμου προς την απόφαση» (σ. 38), για «επιστημονική» θεώρηση (σσ. 172-3), για την «αξιολογική ελευθερία ως επιστημονική μεθόδευση» (σ. 217) και για «επιστημονική γνώση του Είναι» (σ. 228). Αν μεν πρόκειται πράγματι για κάποια επιστημονική θεωρία από τη σφαίρα των επιστημών του ανθρώπου — ψυχολογική, κοινωνιολογική, ανθρωπολογική, ιστορική κ.λπ. — πρέπει ασφαλώς να αναρωτηθούμε: α) αν, με ποιους τρόπους, και σε ποιο βαθμό είναι εμπειρικά ελέγξιμη

1. Δες, μεταξύ άλλων, J. L. Mackie, *Ethics (Inventing Right and Wrong)* Harmondsworth: Penguin 1977, A. MacIntyre, *After Virtue* (2nd Ed.), Notre Dame: University of Indiana Press 1984 και B. Williams, *Ethics and*

the Limits of Philosophy, London: Collins, 1985.

2. Δες ενδεικτικά, Π. Κονδύλη, *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*, Αθήνα: Στιγμή, 1992, κυρίως σσ. 51-103.

αι β) κατά πόσο είναι αναγκαίο και εφικτό να επιτύχει κάποια συνεπή, αξιολογικά ουδέτερη θεώρηση. Στην περίπτωση που πρέπει να αντιμετωπίζεται μάλλον ως μια συνολική φιλοσοφική ερμηνεία της ιστορίας της ανθρωπίνης σκέψης και πράξης και ειδικότερα των αξιολογικών τους παραμέτρων, είμαστε υποχρεωμένοι να ερευνήσουμε για τυχόν λανθάνουσες κανονιστικές προϋποθέσεις αυτής της ερμηνείας. Και μάλιστα αν αυτές είναι αναπόφευκτες σύμφωνα με την ίδια την εξήγηση της διαμόρφωσης των κοσμοεικόνων και της πολεμικής εξέλιξης του «πνεύματος» που προτείνει ο Κονδύλης.

Σωστά παρατηρείται ότι δεν είναι διόλου πειστικά τα εύκολα επιχειρήματα αυτοαναίρεσης που στρέφονται συχνά κατά του σκεπτικισμού στις πιο ακραίες μορφές του, ενώ η προσεκτική διατύπωση του αξιολογικού σκεπτικισμού μπορεί να αποφύγει τα συμπεράσματά τους (σσ. 17-9). Φοβούμαι όμως ότι η συνάφεια ενός γενικότερου, καθαρά γνωσιολογικού σκεπτικισμού και του «τοπικού» αξιολογικού σκεπτικισμού που υπαγορεύει τον μηδενισμό της ΠΘΑ είναι πολύ μεγαλύτερη από ό,τι υπαινίσσεται το κείμενο.³ Και αυτή ακριβώς η συνάφεια ευθύνεται για τα προβλήματα λογικού ειρμού ή συνοχής που φαίνεται να αντιμετωπίζει η θεωρία. Στη συνέχεια θα προσπαθήσω να δείξω ότι η «αξιολογική ελευθερία» που υποτίθεται πως διασφαλίζει η ΠΘΑ είναι όχι μόνο πρακτικά ανεφάρμοστη στις περισσότερες δραστηριότητες του πνεύματος, όπως ομολογεί ο ίδιος ο συγγραφέας, αλλά και προβληματική ως προς τη δυνατότητα συνεκτικής κατανόησής της, ενώ η εννοιολογική και η εξηγητική-εμπειρική επάρκεια της θεωρίας είναι τουλάχιστον αμφισβητήσιμη.

Το πρώτο και μόνο ίσως ασφαλές δεδομένο για την ΠΘΑ είναι η ανάγκη για αυτοσυντήρηση των υποκειμένων της απόφασης. Έτσι, «απόφαση», σύμφωνα με την ετυμολογία του αντίστοιχου λατινικού και του γερμανικού όρου (*decisio*, *Entscheidung*), είναι «η πράξη ή η διαδικασία αποκοπής ή αποχωρισμού από την οποία προκύπτει μια κοσμοεικόνα κατάλληλη να εγερηθεί την ικανότητα προσανατολισμού την αναγκασία για αυτοσυντήρηση» (σ. 23). Η απόφαση ως «αξίωση ισχύος», αλλά και «διεύρυνσης της ισχύος», επιτρέπει τη διαμόρφωση κοσμοεικόνων μέσα από τη διαφοροποίηση ορισμένων στοιχείων από τα ετερόκλητα υλικά του «προκαταρκτικού κόσμου» και τη συνακόλουθη δραστηριότητα των ατομικών ή συλλογικών υποκειμένων μέσα στα πλαίσια οργανωμένων κοσμοεικόνων. Πρόκειται για στοιχειακό υπαρξιακό ενέργημα, γνωστικού και βουλευτικού συνάμα χαρακτήρα, που στη θεμελιώδη του, πρωταρχική μορφή, αλλά και στις δευτερογενείς του εκδηλώσεις,

3. Για τη διάκριση καθολικών και «τοπικών» μορφών σκεπτικισμού δεσ. J. Dancy, *Intro-*

duction to Contemporary Epistemology, Oxford: Blackwell, 1985, pp. 7-10.

συντελεί αποφασιστικά στη συγκρότηση της ταυτότητας των υποκειμένων. Η διαδικασία των επί μέρους αποφάσεων στο εσωτερικό του διευθετημένου στη βασική του δομή κόσμου προχωρεί, μέσα από φιλικές και εχθρικές αναμετρήσεις με ορισμένα αντικείμενά του, σε μια συνεχή εξέλιξη ταυτόχρονης κατασκευής και ερμηνείας των συστατικών του.

Οι ίδιες οι προοπτικές της αυτοσυντήρησης υπαγορεύουν ποικίλες εξαντικειμενικεύσεις των κοσμοεικόνων που προκύπτουν από τις αποφάσεις. Η εξαντικειμενίκευση και η πίστη στην αντικειμενικότητα της απόφασης είναι απαραίτητες για τη διεξαγωγή του αγώνα απέναντι σε διάφορους εχθρούς. Ταυτόχρονα, οι απαιτήσεις της κοινωνικής συνύπαρξης, που εξυπηρετεί την αυτοσυντήρηση των υποκειμένων, καθιστά αναγκαία την πειθάρχησή τους και την περιστολή των αξιώσεων ισχύος. Αυτή η πειθάρχηση αποτελεί την αφετηρία της δημιουργίας του πολιτισμού. Και η σύγκρουση μεταξύ της βασικής αξίωσης της αυτοσυντήρησης με την αναγκαιότητα της πειθάρχησης οδηγεί στη συγκρότηση ενός ανώτερου επιπέδου διαμεσολαβήσεων και συμβιβασμών, όπου διαμορφώνονται οι ιδέες και οι κανονιστικές αρχές. Κατ' αυτό τον τρόπο, προκύπτει η αξιολογική διάσταση μιας σειράς ιδεατών παραγόντων που υποτίθεται πως κατοχυρώνουν το αντικειμενικό κύρος των θεσμών μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η επιθυμητή κοινωνική πειθάρχηση.

Οι παραπάνω παρατηρήσεις στηρίζουν το συμπέρασμα πως όλες οι κανονιστικές αρχές, που πιστεύεται ότι συνυφαινούνται με το Είναι, και μάλιστα σε ένα «αληθινό», «Εκείθεν» επίπεδο, σε αντιδιαστολή με τις επιφανειακές «Επιφάσεις», της «Εντεύθεν» εμπειρικής πραγματικότητας, αποτελούν αποκυήματα, και σε τελευταία ανάλυση, μεταμφιέσεις των αξιώσεων ισχύος. Γι' αυτό η κοινωνική ζωή διέπεται από μια «θεμελιώδη αμφισημία» στο βαθμό που οι εξελιγμένες μορφές των επιδιώξεων της ισχύος εμφανίζονται υπό τον μανδύα της περιστολής και του ελέγχου αυτών ακριβώς των επιδιώξεων. Πρόκειται για το «γενικό παράδοξο στον πολιτισμό», ότι δηλαδή το υπαρξιακά επιθυμητό ή και επιτακτικά αναγκαίο επιτρέπεται να επιδιωχθεί μόνο με τη μορφή της απάρνησης της άμεσης και ανεμπόδιστης εφαρμογής του (σ. 90).

Όμως, όχι μόνο οι κανονιστικές αρχές και οι αξίες, αλλά και το ανθρώπινο «πνεύμα» στο σύνολο των εκδηλώσεών του εκφράζει έμμεσα την ίδια ορμή για αυτοσυντήρηση και τον ίδιο αγώνα για διατήρηση και διεύρυνση της ισχύος. Ο «Λόγος» και οι πιο φιλόδοξες εννοιολογικές και θεωρητικές του κατασκευές, τα βασικά ιδεολογικά ρεύματα και η ίδια η «ιλεγόμενη επιστημονική μέθοδος», αναπτύσσονται μέσα από μια συνεχή πολεμική που τελικά ανάγεται σε συγκεκριμένες ιστορικά αντιμαχόμενες υπάρξεις. Τούτο καταφαίνεται από την καθοριστική σημασία των εκάστοτε ερμηνειών των θεωριών,

το «δευτερογενές επίπεδο των συμβόλων και των ερμηνειών», οι αποκλίσεις των οποίων εκφράζουν τις αξιώσεις ισχύος ανταγωνιστικών υποκειμένων.

Η αξιολογικά ελεύθερη ΠΘΑ μας διδάσκει ότι «ο κόσμος και ο άνθρωπος καθ' εαυτοί δεν έχουν ούτε νόημα ούτε αξία» (σ. 209). Η συνειδητοποίηση αυτού του γεγονότος και η συνεπής αποδοχή του πρέπει, αντίθετα με τις απαιτήσεις της στρατευμένης θεωρίας της απόφασης, να υπαγορεύσει την παύση από την ενεργό συμμετοχή στην κοινωνική ζωή. Ο οπαδός της, αναγνωρίζοντας πως «η έσχατη πραγματικότητα» δεν αποτελείται παρά μόνο από «υπάρξεις, άτομα ή ομάδες που αγωνίζονται για την αυτοσυντήρησή τους μαζί αναγκαστικά για τη διεύρυνση της ισχύος τους» (σ. 213), απαλλάσσεται από τις ιδεαλιστικές «μυθολογίες» που αποδίδουν αντικειμενική υπόσταση σε αξίες και άλλα πνευματικά μορφώματα, και υιοθετεί έτσι μια μορφή ηθικισμού (σ. 223). Στο βαθμό που ο ίδιος δεν ενδιαφέρεται να αναμειχθεί στο παιχνίδι του κοινωνικού αγώνα για ισχύ, παραμένει «στο περιθώριο ως παρατηρητής» των διαφόρων αποκρυσταλλώσεων του «γούστου» των υποκειμένων της απόφασης σε «αξιολογήσεις και νοηματοδοσίες», «ηθικές δεοντολογίες και καθήκοντολογίες» (σ. 229-30).

Η ΠΕΡΙΛΗΠΤΙΚΗ ΑΥΤΗ παρουσίαση των βασικών θέσεων του *Ισχύς και Απόφαση* απέχει πολύ από το να μας παρέχει μια πλήρη εικόνα της επιχειρηματολογίας του Κονδύλη. Μπορεί όμως να χρησιμεύσει ως πρώτη βάση για την κριτική εξέταση των ισχυρισμών του και των συλλογισμών που τους στηρίζουν. Ας προσπαθήσουμε σ' αυτό το σημείο να τους δούμε πιο προσεκτικά, προβάλλοντας τις συγκεκριμένες ενστάσεις μας.

«Δεν υπάρχουν αξίες ούτε μάχονται αξίες αναμεταξύ τους, παρά μόνο συγκεκριμένες υπάρξεις οι οποίες μέσω της διατύπωσης και της ερμηνείας αξιών προσπαθούν να εδραιώσουν ορισμένες σχέσεις μεταξύ τους (σ. 135)... Δεν υπάρχουν ιδέες. Υπάρχουν μόνον ανθρώπινες υπάρξεις μέσα σε συγκεκριμένες καταστάσεις, οι οποίες αντιδρούν με τον ειδοποιό τους εκάστοτε τρόπο: ένας από αυτούς συνίσταται σύμφωνα με την τρέχουσα ορολογία, στην παραγωγή ή υιοθέτηση ιδεών» (σ. 153).

Όπως είδαμε και παραπάνω, η ΠΘΑ αντιπαραβάλλει την «φανταστική», «μυθολογική» διάσταση των αξιών και των ιδεών προς την «έσχατη πραγματικότητα» του «αντικειμενικά υπαρκτού» συνόλου ανθρώπινων υπάρξεων και ανταγωνιστικών τους σχέσεων επιβολής και διεύρυνσης της ισχύος. Βέβαια, τονίζεται ότι η έννοια της «έσχατης πραγματικότητας» δεν έχει σχέση με την «παραδοσιακή ουσιολογική μεταφυσική», εφόσον δεν αφορά κάποιο διαχωρισμό μεταξύ ανθρώπινης ύπαρξης ή ουσίας και συμβεβηκότων της,

αλλά μονάχα την εξήγηση της λειτουργίας αξιών και ιδεών και της καταγωγής τους από τις συγκεκριμένες αξιώσεις ισχύος των υπάρξεων (σσ. 213-4). Και αυτό που αποκαλείται «αντικειμενικά υπαρκτό» δεν ορίζεται με την κλασική σημασία κάποιας απόλυτης, πίσω και πέρα από τις προοπτικές των γνωστικών υποκειμένων, πραγματικότητας, αλλά μονάχα «ως το σύνολο όλων των δυνατών προκαταρκτικών κόσμων, καθώς και όλων των φαινομένων κόσμων που προήλθαν από αποφάσεις». Έτσι, «η διαπίστωση της υποκειμενικότητας της απόφασης δεν εδράζεται σε μια μεταφυσική αντίληψη για το όντως ον αλλά στην εμπειρική βεβαιότητα ότι υπάρχουν πολλές, λίγο-πολύ διαφορετικές αποφάσεις και κοσμοεικόνες· ως διαπίστωση είναι αντικειμενική με τη έννοια ότι είναι δυνατόν να γίνει μέσα σε οποιαδήποτε προοπτική...» (σ. 256).

Είναι φανερό ότι ο εισηγητής της ΠΘΑ προσπαθεί να αποφύγει τη δέσμευση του από το σχήμα «Είναι-Επίφαση», το οποίο καταγγέλλει ως μηχανισμό στήριξης των εξαντικειμενεύσεων των αποφάσεων ενάντια στις αντίθετες επιδιώξεις του κατά περίπτωση εχθρού. Το πρόβλημα είναι ότι ο αναγνώστης μένει με την εντύπωση ότι του προτείνεται μια νέα εφαρμογή του ίδιου σχήματος, υπό συγκαλυμμένη οπωσδήποτε μορφή. Από τη μια πλευρά, έχου- με την ορθή οντολογική σύλληψη των δυνατών προκαταρκτικών κόσμων και των λειτουργιών της ισχύος και της απόφασης, από την άλλη την εσφαλμένη οντοποίηση στοιχείων των κοσμοεικόνων τις οποίες παράγει η απόφαση. Η έννοια του συνόλου των «δυνατών υπαρκτών κόσμων» ασφαλώς υπερβαίνει την απλή εμπειρική παρατήρηση και περιγραφή. Και παρόλες τις διαβεβαιώσεις περιγραφικής ουδετερότητας, η ίδια η προτεινόμενη κεντρική ιδέα του «ρητού και συνεπούς χωρισμού», «Είναι και Δέοντος», και η επιδίωξη αυστηρού περιορισμού στην δομική «περιγραφή του Είναι», δεν είναι τελικά αξιολογικά ελεύθερη. Έτσι κι αλλιώς η απόλυτη αξιολογική ελευθερία δεν μπορεί να αποτελέσει απτό επίτευγμα, αλλά μονάχα ρυθμιστικό ιδεώδες της επιστημονικής έρευνας. Η αντίληψη κάποιας εφικτής αληθούς περιγραφής, πλήρως απαλλαγμένης από κανονιστικές, και, υπό μια ευρεία έννοια, αξιολογικές υποθέσεις είναι φοβούμαι ακατανόητη, εφόσον στερείται λογικής συνοχής.

Αν η άκριτη σύμφυση Είναι και Δέοντος, και η επίκληση των μεταφυσικών κατασκευών στις οποίες οδηγεί, προδίδουν την καταγωγή τους από ένα ανιμιστικό, πρωτόγονο τρόπο σκέψης, το αίτημα της επιστημολογικά αυστηρής αρχής αξιολογικής ελευθερίας των προτάσεων της ΠΘΑ συνιστά κληρονομία του Διαφωτισμού, από την εποχή του Hume. Η ειρωνεία είναι πως στις πε- συνεπείς του εκδοχές μας είναι γνωστό ως επιστημονιστική, θετικιστική προ- κατάληψη, για την κρυφή πολεμική φόρτιση της οποίας, μέσα στο ιστορικό

«μέτωπο του πνεύματος», έχει σπείσει να μας μιλήσει ο ίδιος ο Κονδύλης (σ. 190 κ.εξ.). Όμως η αποδοχή της προοπτικότητας *κάθε* γνώσης, ακόμη και του «αντικειμενικά υπαρκτού», και η εξάρτηση *κάθε* πνευματικής διαδικασίας και εννοιολογικής συγκρότησης από αγώνες επιβολής και επίταξης ισχύος στο πλαίσιο μιας ατέρμονης, ντετερμινιστικής θα λέγαμε,⁴ διαλεκτικής «εχθρού και φίλου», θα έπρεπε να μας έχει καταστήσει ιδιαίτερα καχύποπτους για τα μεθοδολογικά διαπιστευτήρια της καινοφανούς ΠΘΑ. Οι νιτσεϊκές γενεαλογίες, που επιχειρούσαν να καταγράψουν τις μεταμορφώσεις της βούλησης για ισχύ, μέσα από μια «κανονιστικά εμπνεόμενη αντιστροφή της κανονιστικής θεώρησης»,⁵ δεν θα αναγνώριζαν ποτέ τη νομιμότητα αλλά ούτε και τη δυνατότητα μιας καθαρά περιγραφικής προσέγγισης. Αλλά και οι φουκαλδικές τους απόγονοι, που εξυπηρετούν τα αντιεξουσιαστικά διαφέροντα μιας «έσχατης πραγματικότητας» σωμάτων και ηδονών, λίγο νοιάζονται για τη χίμαιρα της λογικής συνέπειας μιας υποτιθέμενα ουδέτερης περιγραφικής οπτικής γωνίας.

Το ζήτημα δεν είναι μόνο αν η ΠΘΑ είναι δέσμια κάποιου «ασκητικού ιδεώδους», αλλά αν είναι καν εφικτό να περιοριστεί κανείς στη θέση του διακατεχόμενου από θεωρητική περιέργεια και ενδιαφέρον «παρατηρητή του περιθωρίου», εντελώς απαλλαγμένου από αξιώσεις ισχύος και κατά συνέπεια και από τις ψευδαισθήσεις των διαφόρων κοσμοεικόνων. Ο εμπνευστής της μπορεί να δηλώνει εξ αρχής την παραίτησή του από το ρόλο του «ηγέτη», σφάλλει όμως αν νομίζει ότι έχει απεκδυθεί και τον σιωπηρό ισχυρισμό αυθεντίας του επιστημονικού «διαφωτιστή» (σ. 14). Η αλήθεια του Είναι για την οποία μας μιλά, σύμφωνα με τις ίδιες του τις εξηγητικές υποθέσεις, μπορεί να αντιμετωπιστεί ως προϊόν εχθρότητας προς την όλη κανονιστική προσέγγιση, συνυφασμένο με μια νέα παραλλαγή του θετικιστικού μοντέλου της καθαρής περιγραφής. Συγκαλύπτει και αυτός, θα λέγαμε, εξίσου διαβλητές διεκδικήσεις γνωστικού κύρους.

Ακόμα κι αν δεχτούμε τη λογική δυνατότητα της ουδέτερης υιοθέτησης κάποιας «σκοπιάς θεώρησης του κόσμου από το πουθενά»,⁶ θα μιλάμε για μια υπερβατολογική αρχή ρυθμιστικού χαρακτήρα και όχι για μια πραγματική

4. Χαρακτηριστική είναι η μεταφορική έστω έκφραση «ο εχθρός είναι λοιπόν το πεπρωμένο, επειδή καθορίζει αρνητικά εκείνον που παίρνει την απόφασή του σε αναφορά μ' αυτόν» (σ. 64), —και η σχετική «η καταγωγή του πνεύματος είναι το πεπρωμένο της» (σ. 153)— αλλά και η συνολική αίσθηση που α-

ποκομίζει κανείς από τη νομοτελειωκή λειτουργία του προτεινόμενου σχήματος στο χώρο του πνεύματος.

5. Κονδύλης, *Η ηδονή, η ισχύς, η ουτοπία*, ό.π., σ. 84.

6. Δες T. Nagel, *The View from Nowhere*, Oxford: Oxford University Press, 1986.

τοποθέτηση σε ένα υπαρκτό περιθώριο του κόσμου και των κοσμοεικόνων. Και αυτή η αρχή δεν είναι διόλου προφανές ότι θα μας οδηγήσει στο οντολογικό «άδειασμα», ή την υποβάθμιση, της κανονιστικής γενικά, της αξιολογικής αλλά και της καθαυτό ηθικής διάστασης.

Γιατί, μπορούμε, πιστεύω, να αναγνωρίσουμε ότι οι γνωσιολογικές έννοιες της αλήθειας, της ορθολογικότητας, της λογικής ορθότητας και συνέπειας έχουν κανονιστική υφή, χωρίς να οδηγηθούμε στην αμφισβήτηση της αντικειμενικής εγκυρότητάς τους. Και μπορούμε να δεχτούμε την εξάρτηση ή και την καταγωγή αξιών και ιδεών από «αποφάσεις» και «αξιώσεις ισχύος», χωρίς αυτό να σημαίνει ότι το νόημά τους ταυτίζεται ή εξαντλείται με την αναγωγή τους σε αυτά τα στοιχεία. Η εξίσωση: «οι αξίες και όλα τα ιδεολογικά μορφώματα δεν είναι τίποτε άλλο παρά μεταμφιέσεις των αξιώσεων ισχύος», που δυστυχώς υπόκειται στη συλλογιστική του *Ισχύς και Απόφαση*, προδίδει κάποια γενετική πλάνη αλλά και μια απλουστευτική μορφή αναγωγισμού. Πράγματι, νομίζω ότι η ΠΘΑ επιβεβαιώνει την πρόσφατη διάγνωση του Hilary Putnam, σύμφωνα με την οποία ορισμένες μετα-νιτσεϊκές μορφές μηδενισμού ή σχετικισμού, αποτελούν την αρνητική έκφραση θεμελιωδών θεωρήσεων του απλουστευτικού επιστημονιστικού κοσμοειδώλου των νεοτέρων χρόνων.⁷ Αρκεί να εγκαταλείψουμε αυτό το κοσμοειδώλο για να μπορέσουμε να διαμορφώσουμε μια νέα, λιγότερη απόλυτη, ανθρωποκεντρική μορφή αντικειμενικότητας με εφαρμογή και στο χώρο του κανονιστικού.

Οι γενικές αυτές αντιρρήσεις στο πρόγραμμα της ΠΘΑ μπορούν να συμπληρωθούν από μια σειρά πιο συγκεκριμένων παρατηρήσεων. Όπως σημείωσα στην αρχή αυτών των σχολίων, οι βασικές θέσεις της υπό εξέταση θεωρίας, εκτός από τον λογικά και μεθοδολογικά προβληματικό τους χαρακτήρα, φαίνεται να πάσχουν και ως προς την εξηγητική-εμπειρική τους επάρκεια. Η προτεινόμενη αντίληψη της «έσχατης πραγματικότητας» δεν μπορεί να θεωρηθεί ικανοποιητική ανάλυση της λειτουργικότητας του χώρου του πνεύματος. Πρόκειται για μια ακραία εκδοχή «εξαλειπτικού υλισμού» (eliminative materialism), κύριο γνώρισμα της οποίας, όπως τονίστηκε, είναι ο αναγωγισμός.⁸ Η διάσταση των αξιών αλλά και των ιδεών, ανεξάρτητα από την ενδεχόμενη εξαντικειμενευτική ή προβολική τους προέλευση, αποκτά μια, σχετική έστω,

7. Δες Putnam, *Reason, Truth and History*, Cambridge, Cambridge University Press, 1981, *passim*.

8. Για χαρακτηριστικές εκφράσεις αυτής της μορφής υλισμού στο χώρο της αναλυτικής φι-

λοσοφικής ψυχολογίας, δες Patricia Churchland, *Neurophilosophy*, Cambridge Mass: MIT Press, 1986 και Paul Churchland, *Matter and Consciousness*, 2nd ed., Cambridge Mass: MIT Press, 1988.

αυτονομία και, παράλληλα, ουσιώδη λειτουργικότητα. Εδώ θα μπορούσε ίσως κανείς να υιοθετήσει τη θεωρία του «τρίτου κόσμου» του Karl Popper,⁹ που εναρμονίζεται με εξελικτικές φυσιοκρατικές αντιλήψεις, χωρίς να προτείνει την οντολογική υποβάθμιση του κανονιστικού στοιχείου.

Γράφει ο Κονδύλης: «Η δυνατότητα αναβίωσης παλαιότερων ιδεών για χάρη εντελώς καινούργιων σκοπών αποδείχνει από μόνη της ότι οι ιδέες δεν αντικατοπτρίζουν τίποτε, παρά πρώτα απ' όλα αποτελούν διαθέσιμα όπλα. Αν ήταν ο αντικατοπτρισμός ορισμένων καταστάσεων, τότε θα σήμαιναν λίγα ή τίποτε υπό (εντελώς) διαφορετικούς όρους, δηλαδή θα είχαν πεθάνει για πάντα μαζί με τη συγκεκριμένη κατάσταση της γένεσης και της αρχικής τους επήρειας (σ. 158)... Αν οι ιδέες δεν ήταν σύμβολα υπαρξιακής προσχώρησης αλλά σημεία δομημένα κατά λογικό τρόπο, σαφή και νοηματικώς ισοδύναμα για όλους (δηλαδή για φίλους και εχθρούς) τότε κάθε ερμηνεία τους θα περίττευε» (σσ. 160-1).

Νομίζω πως τα επιχειρήματα αυτά δεν είναι έγκυρα, και οπωσδήποτε δεν αποδεικνύουν την αλήθεια των συμπερασμάτων τους. Αφήνοντας κατά μέρος την κορισιτία του όρου «ιδέα», όπως χρησιμοποιείται σε αποσπάσματα καθώς τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι η δυνατότητα αναβίωσης παλαιότερων ιδεών για χάρη εντελώς καινούργιων σκοπών μπορεί να τους προσθέσει κάποια νέα σημασία, δεν αναιρεί όμως κατ' ανάγκη και την παλαιά. Εκείνο πάντως που πρέπει να τονιστεί είναι πως η έννοια του «αντικατοπτρισμού» ή της «αντανάκλασης» της πραγματικότητας εκφράζει μια παραδοσιακή αντίληψη του νοήματος, συνδεόμενη με την απλούστερη εκδοχή της σύλληψης της αλήθειας ως αντιστοιχίας, η οποία, και αν ακόμη δεν είναι τελείως εσφαλμένη, δεν χρειάζεται να εφαρμοστεί στην περίπτωση κάθε έννοιας (ή ιδέας) στην οποία επιδιώκεται να αναγνωριστεί αντικειμενική υπόσταση. Βέβαια «θα είχαν πεθάνει για πάντα» αν το αντικειμενικό τους νόημα ήταν μόνο συνάρτηση του αντικατοπτρισμού συγκεκριμένων καταστάσεων. Όμως, η εναλλακτική εκδοχή του «αντικατοπτρισμού» δεν είναι μόνο τα «διαθέσιμα όπλα» («κοκτέιλ μολότωφ» θα έγραφε ο Foucault), αλλά και εργαλεία και κοινής και πολλών νέων χρήσεων, ή πάλι, εξεικονίσεις ιδανικών οντοτήτων, ιδεωδών χαρακτηριστικών ή καταστάσεων, αποδεκτών από εχθρούς και φίλους.

Το ίδιο ξεπερασμένη είναι η διχοτομική αντίληψη που υπόκειται στο επιχείρημα το οποίο αντιδιαστέλλει τα, υποκείμενα σε ερμηνεία, σύμβολα υπαρξιακής προσχώρησης, από τα «νοηματικώς ισοδύναμα σημεία». Όπως έχει

9. Δες K. Popper, *Objective Knowledge*, Oxford: Oxford University Press, 1972, pp. 118,

134, 158-61.

δείξει ο Wittgenstein στις παρατηρήσεις του για τη συμμόρφωση με κάποιο κανόνα φαίνεται να υπάρχει πράγματι πρόβλημα με την ερμηνεία κανονιστικών εννοιών, το οποίο προκαλεί αμφιβολίες για την αντικειμενικότητα του νοήματος τους και μάλιστα κάνει ορισμένους να μιλούν για σκεπτικιστικό παράδοξο. Όμως η πραγματιστική θεμελίωση κάποιας κοινότητας ερμηνείας αποτελεί γεγονός δύσκολο να αμφισβητηθεί, ενώ σύμφωνα με μια ορισμένη ανάγνωση του Wittgenstein, συνιστά και υπερβατολογική συνθήκη της ανθρώπινης επικοινωνίας.¹⁰ Βέβαια μπορεί κανείς να αρνηθεί την ύπαρξη πραγματικής επικοινωνίας και συνεννόησης. Και ο Κονδύλης επικαλείται την ύπαρξη ποικίλων και αποκλινουσών απόψεων της αντικειμενικής αλήθειας, ιδιαίτερα στο χώρο του κανονιστικού και του αξιολογικού, χρησιμοποιώντας έτσι ένα παραδοσιακό σκεπτικιστικό επιχείρημα. Εκείνο όμως που πρέπει να προσεχτεί, είναι πως η ύπαρξη αλήθειας νοούμενης ως συνοχής των κανονιστικών μας κρίσεων και των προτάσεων που περιέχουν αφηρημένες έννοιες-ιδέες δεν προϋποθέτει τη νοηματική ισοδυναμία και την απουσία της οποιασδήποτε αναγκαιότητας ερμηνείας. Αντίθετα, το σημασιολογικό βάθος και η πολλαπλότητα δυνατών ερμηνειών των κανονιστικών, αξιολογικών και ηθικών εννοιών μπορεί να αποδεκνύει το δυναμισμό και την προσαρμοστική ανταπόκρισή τους σε κοινές, όσο και σε υποκειμενικές ανθρώπινες ανάγκες και όχι τον περιορισμό της σημασίας τους στην αναγκαιότητα και αποκλειστική χρήση μεταμφίσεων των αξιώσεων ισχύος.

ΔΕΝ ΜΠΟΡΩ ΕΔΩ ΝΑ ΕΠΕΚΤΑΘΩ στην ανάλυση άλλων επί μέρους ισχυρισμών και επιχειρημάτων που θεωρώ εξίσου προβληματικά. Θέλω να ολοκληρώσω το σχολιασμό μου επιστρέφοντας στη συμβολική κριτική αποτίμηση του status και των προοπτικών της ΠΘΑ.

Ο Κονδύλης θεωρεί το μορφοκρατικό, δομικό χαρακτήρα του σχήματος το οποίο εισηγείται ως βασική υπόθεση της φιλόδοξης περιγραφικής του θεωρίας, τεκμήριο της υπεροχής της απέναντι στις διάφορες παραλλαγές κανονιστικών θεωρήσεων. Πιστεύει ότι συλλαμβάνει τη δομή της σκέψης των αντιπάλων της, όποιο και αν είναι το περιεχόμενό της (σσ. 220-1). Το πρόβλημα είναι ότι

10. Σχετικά με το υποτιθέμενο «σκεπτικιστικό παράδοξο» του Wittgenstein και τις προτεινόμενες ερμηνείες του δεξ τη βιβλιοκρισία του έργου του S. Kripke, *Wittgenstein on Rules and Private Language*, του Κ. Κωβαίου, *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, 1

(1984), σσ. 83-5, και Κ. Κωβαίου, «Η ερμηνεία του Wittgenstein: Ορθοδοξία και αιρέσεις», στο: Πανεπιστήμιο Κρήτης, *Συμπόσιον Wittgenstein*, Αθήνα: Δωδώνη, 1990, σσ. 157-199, κυρίως, 168-71.

η γενικότητα, η απλότητα και η κενότητα του προτεινόμενου σχήματος, που καθιστά δυνατή την ευρύτατη εφαρμογή και προσαρμογή του σε διαφορετικά δεδομένα, δεν φαίνεται να επιτρέπει την εμπειρική διάψευσή του. Και οπωσδήποτε δεν επαρκεί για να συλλάβει το ενδεχόμενο αντικειμενικό νόημα κανονιστικών και αξιολογικών εννοιών, πέρα από την όποια σχέση τους με αξιώσεις ισχύος, καθώς δεν φωτίζει το θεμιτό εξηγηματικό και ρυθμιστικό τους ρόλο. Η καθολικότητα και το κύρος κατηγοριών όπως οι αρετές, τα δικαιώματα, η δικαιοσύνη ως ισότιμη μεταχείριση, η συναίνεση, δεν μπορούν βέβαια να γίνουν κατανοητές μέσα από μια προσέγγιση που χαρακτηρίζει a priori κάθε ηθική θεώρηση «ηθικισμό», ή «ηθικολογία», και στη βάση μιας αυστηρής νομιναλιστικής τοποθέτησης, δεχόμενης σαν αντικειμενικά υπαρκτές μόνο στοιχειώδεις υλικές υπάρξεις και τις αλληλοσυγκρουόμενες αποφάσεις τους, προβαίνει σε μια λήψη των οντολογικών της ζητούμενων.

Έτσι ο εμπνευστής της ΠΘΑ είναι φυσικό να δυσπιστεί για την οποιαδήποτε δυνατότητα υπερβατολογικής ή πραγματιστικής θεμελίωσης ουσιωδών κανονιστικών παραμέτρων της συνύπαρξης και της συνεργασίας, όχι πάντοτε αντιμαχομένων υποκειμένων αποφάσεων.¹¹ Η απαισιόδοξη εικόνα στην οποία στηρίζεται δεν επιβεβαιώνεται από τα πορίσματα ανθρωπολογικών και κοινωνιοβιολογικών ερευνών,¹² και η πρακτική παραίτηση την οποία εισηγείται δεν είναι δικαιολογημένη, ούτε καν από τη σκοπιά ισχυρών μορφών ηθικού αντιρρεαλισμού της εποχής μας.¹³ Το ενδιαφέρον του ατελέσφορου εγχειρήμα-

11. Έχω στο νου μου την όλη προσέγγιση του K. O. Apel, και φυσικά τις βασικές θέσεις του Habermas, αλλά και, από το χώρο της αναλυτικής φιλοσοφίας, απόψεις των H. Putnam και D. Davidson.

12. Δες, μεταξύ άλλων, το άρθρο της Mary Midgley «The Origin of Ethics», όπου γίνεται λόγος και για την ανάγκη αποφυγής της γε-
μετρικής πλάνης, in P. Singer (ed.), *A Companion to Ethics*, Oxford: Blackwell, 1991, pp. 1-13.

13. Για τη συνεχιζόμενη διαμάχη ρεαλισμού-αντιρρεαλισμού στο χώρο της σύγχρονης αναλυτικής μεταηθικής, δες την εργασία μου, «Σύγχρονες γνωσιολογικές και οντολογικές προσεγγίσεις της ηθικής», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, τ. Β, τευχ. 5 (1991), σσ. 91-113. Οπωσδήποτε οι σκεπτικιστικές

και αντιρρεαλιστικές απόψεις των J. L. Mackie και B. Williams (ό.π.) δεν οδηγούν σε συμπεράσματα και πρακτικές προτάσεις όπως αυτές του Κονδύλη, ο οποίος συμφύρει ως στόχο των επιθέσεών του, κανονιστικές γενικά, αξιολογικές και ειδικά ηθικές έννοιες, αλλά και κάθε αφηρημένη «ιδέα», νοούμενη ως ιδεώδες του πνεύματος. Για μια ιδιαίτερα μετριοπαθή αντιρρεαλιστική μεταηθική προσέγγιση, δες S. Blackburn, *Essays on Quasi-Realism*, Oxford, University Press, 1993. Δες, τέλος, την, εμπνεόμενη από τις απόψεις του R. Rorty, σαφή νεο-πραγματιστική τοποθέτηση του Αιμίλιου Μεταξόπουλου, στο έργο του *Πολιτικός Σκεπτικισμός*, Αθήνα: Οδυσσέας 1991: «Η διαφορά ανάμεσα στον αυθεντικό μηδενιστή και τον νεοπραγματιστή, είναι ότι ο τελευταίος, παρά τις κοινές σκεπτι-

τός του να απαλλαγεί τελείως από τη σύμφυτη στις ίδιες του τις επαγγελίες κανονιστική διάσταση παραμένει αμείωτο ως χαρακτηριστικό μιας οριακής και παράδοξης προσπάθειας υπονόμησης μη αναγώγιμων στοιχείων της σκέψης μας, αλλά και ως αφορμή γόνιμου μεταθητικού και ηθικού προβληματισμού. Η πραγματικά συνεπής κατάληξή της θα ήταν όχι μόνο η παραίτηση των οπαδών της από την ενεργό συμμετοχή στην κοινωνική ζωή, αλλά και η απόσυρσή τους από την κάθε οργανωμένη επικοινωνιακή κοινότητα, και τελικά η υιοθέτηση ενός αναχωρητισμού σιωπής, όπως άλλωστε επιτάσσει και κάθε συνεπής μορφή ακραίου γνωσιολογικού σκεπτικισμού. Και ίσως θα ήταν μάταιο εκ μέρους μας να δοκιμάσουμε να τους μεταπείσουμε.¹⁴

κιστικές αφετηρίες, γνωρίζει ότι πρέπει να επιλέξει μια θέση και να υπερασπισθεί την επιλογή του, γνωρίζοντας ότι αυτή, μ' όλο το υπαξιακό της βάρος, δεν έχει στην πραγματικότητα κοσμοϊστορική σημασία» (σσ. 302-3). Για λόγους που δεν μπορώ να αναπτύξω εδώ πιστεύω ότι μπορούμε να προτιμήσουμε τη σύνθεση υπερβατολογικής και πραγματιστικής θεώρησης στην οποία έχω ήδη αναφερθεί. Όπως και να έχει το πράγμα, η κριτική του πραγματισμού από τη σκοπιά της ΠΘΑ συνίσταται σε μια εφαρμογή των α-

πλουστευτικών της σχημάτων, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι σύγχρονες προσεκτικές επεξεργασίες των κεντρικών αρχών του (σσ. 105-8). Για μια ακόμα φορά δεν τεκμηριώνεται η ύπαρξη κάποιας «ανυτέρβλητης ασυμμετρίας ανάμεσα στα υποκειμενικά κίνητρα και στην αντικειμενική λειτουργία της κοινωνικά προσδιορισμένης πράξης» (σ. 108).

14. Θέλω να ευχαριστήσω το φίλο και συνάδελφο Φιλήμονα Παιονίδη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του σε μια πρώτη μορφή αυτών των σχολίων.

